

Presoners de guerra a les mines de carbó

L'any 2003 es va celebrar, al Museu de Historia de Catalunya, un congrés sobre *Els camps de concentració i el món penitenciari durant la Guerra Civil*. Aquest article aporta documentació inèdita sobre els presoners que van treballar a les mines de carbó, alguns dels quals eren miners del Berguedà.

L'any 1993 l'empresa *Minas de Berga*, després *Carbones de Berga, SA*, va complir els seus cent anys d'existència la situació de la companyia no era la millor per a celebrar aniversaris; la data va passar totalment desapercebuda. El mateix succeï en altres conques mineres d'Espanya. No en quedava cap dels il·lustres personatges que havien marcat èpoques per a reivindicar la memòria de tants miners que amb el seu esforç van contribuir al desenvolupament del nostre país.

La revolució industrial, la metal·lúrgia, la maquina de vapor, el ferrocarril, la indústria tèxtil, la fabricació de vidre, la cocció de ciment, la generació d'electricitat i fins i tot la popular "cuina econòmica", no haurien estat possibles sense l'aportació del necessari combustible, i amb tot, la producció de carbó s'està arribant a la seva fi sense que es conservi, en moltes ocasions, la memòria de les importants empreses, que han desaparegut, el testimoni de persones de gran talent, que ja no estan entre nosaltres i el record de tants miners que van fer possible una activitat que havia de competir amb explotacions geològicament més favorables i que en èpoques crucials de la nostra historia, foren capaces de subministrar el combustible que era impossible d'aconseguir per altres mitjans.

Camí de la boca-mina de Consolació, amb el pic i l'esmorzar sota el braç. El Diluvi recull els importants esdeveniments polítics del 14 d'abril de 1931: la proclamació de la II República. Dos de agosto de 1931, el projecte de l'Estatut de Catalunya es sotmet a referèndum. La CNT dirigeix a Catalunya el moviment sindical. Divuit de gener de 1932, vaga revolucionària a la conca minera de Figols.

He estat testimoni, durant mes de 35 anys, de com els miners s'entregaven a la seva professió, amb l'esperit de sacrifici i solidaritat que tant els caracteritza; com les empreses han hagut de superar situacions molt difícils. Com alguns dels meus amics i moltes de les famílies mineres,

han perdut algún familiar i han continuat lluitant, sense queixar-se de la seves desgràcies, dant-nos una lliçó de fortalesa.

Per tot això, quan em vaig jubilar de *Carbones de Berga, SA*, em vaig proposar recuperar una petita part de la història d'aquesta gent minera. És la meva petita contribució a un centenari que no es va celebrar. *Carbó de Pedra, un mundo que desaparece*, es el títol d'un treball de varis volums que es va publicant, on a partir de les més de mil pàgines i vuit-centes persones, podem acostar-nos al molt que va representar la mineria del lignit negre a les comarques mineres del Berguedà, a la vall de l'Ebre i a les conques de Terol.

Durant els més de dos-cents anys que separen la firma dels primers documents, durant el

regnat de Carles III, a la inauguració del Museu de les Mines de Cercs, la lectura de *Carbó de Pedra* dona a conèixer molts aspectes, fins ara desconeguts, de la conca minera de Berga. Sobretot ens ha interessat destacar històries humanes com la que fa referència aquest article: la d'un grup de catalans que, en bàndols diferents, van lluitar durant la guerra civil a la conca minera de Terol i de com, alguns d'ells, van acabar com a presoners de guerra treballant a les explotacions de carbó.

A les primeres pàgines del llibre incloc un capítol en el qual, amb la poca documentació disponible, si relata l'esforç que van fer les persones que van viure la guerra en las mines de Cercs. Aquesta època tan important de la nostra historia hauria quedat

molt incompleta si no hagués continuat investigant. Amb aquest objectiu vaig anar a Terol l'any 2002.

Durant el viatge recordava que la primera vegada que havia sentit parlar d'Utrillas fou en boca d'Ignasi Agustí, autor de *Mariona Rebull*, i fundador del premi *Nadal*. Devien ser els anys cinquanta i don Ignasi, que era aleshores director de la revista *Destino*, explicava que quan el van mobilitzar durant la guerra civil, sol·licita incorporar-se a la 3ª Centúria Catalana, aleshores al front de Terol, on també hi havia alguns dels seus amics, entre ells el compositor Xavier Montsalvatge i l'escriptor José Luis de Villalonga.

En la seva autobiografia, *Ganas de hablar*, diu que "La centuria estaba destacada en dos pueblos contiguos, Torrecilla del Rebollar y Villanueva del Rebollar. Enfrente, a menos de una docena de kilómetros, estaban las minas de carbón de Utrillas, vitales para el ejército republicano". Quan el març de 1937 arribà a Vivel del Río, el front estava estabilitzat, "pero la sorpresa podía saltar en cualquier momento y así ocurrió por aquellas fechas en Codo, cincuenta kilómetros más al norte, donde aniquilaron al Tercio de Nuestra Señora de Montserrat", que estava format també per catalans.

Des del juliol del 36 i març del 38, en que el General Aranda, sortint de de Vivel del Río, acon-

seguí ocupar Utrillas, Montalbán i tota la conca minera, van passar vint mesos en els quals l'empresa *Minas y Ferrocarril de Utrillas* va estar dirigida, com a indústria de guerra, per un comitè miner.

Vaig recordar aleshores, que durant tot el període de recerca, no havia vist ni un sol document de l'època de la guerra civil, i que tampoc havia llegit res del que havia succeït en aquells període. També que a l'arxiu de MFU, que inclou documentació des del regnat d'Isabel II fins als nostres dies, hi podria trobar documentació o informació, encara que només fos el llistat de treballadors i els plànols d'explotació.

Poder entrar en un arxiu amb un dit de pols acumulat durant mesos de cent anys, impressiona i provoca un profund respecte. Perfectament ordenada en un prestatge que ocupa tota una habitació, una col·lecció completa de la *Gaceta* de Madrid i del posterior BOE, des de 1900 fins al 2000, es una joia difícil de trobar. Llibres d'actes i de caixa, perfectament encadarnats i manuscrits, guarden gelosament les memòries i la comptabilitat de la empresa. Cents de caixes i de carpetes s'amunteguen tractant de conservar un orde que fa molt de temps que es va perdre. Buscar alguna cosa concreta en una documentació que ha patit els trasbalsos de l'empresa, els successius canvis de seu social i

que, finalment, els documents han anat a parar a uns espais annexes, es com buscar una agulla en un paller; amb tot valia la pena intentar-ho.

Després de revisar els llistats i més de trenta grans caixes, vaig convèncer que no trobaria els papers de la guerra. L'alcalde d'Utrillas em va confirmà que tampoc hi havia documents d'aquest període a l'arxiu municipal. Ignoro si els van cremat o si se'ls van emportar a l'arxiu de Salamanca. Va arribar un moment en que vaig acabar el valor per continuar enfrontant-me amb la pols, la recerca a cegues i la lletra il·legible dels nostres avantpassats.

Quan endreçava una de les últimes caixes, prop d'uns documents administratius de poca importància, vaig trobar una carpeta amb el títol: **Destacamento Penitenciario de Utrillas**. La veritat es que em vaig quedar gelat. Havia sentit parlar de que, un cop finalitzada la guerra, presoners de guerra havien treballat a les explotacions de carbó, i que encara quedaven en el poble descendents d'aquells treballadors. Però trobar-se davant la documentació autèntica que, amb noms i cognoms, ens parlen del drama de les persones que foren a las mines com presoners, que ens recorden la duresa de la prova que van passar els soldats que van redimir, mitjançant el treball, les condemnes

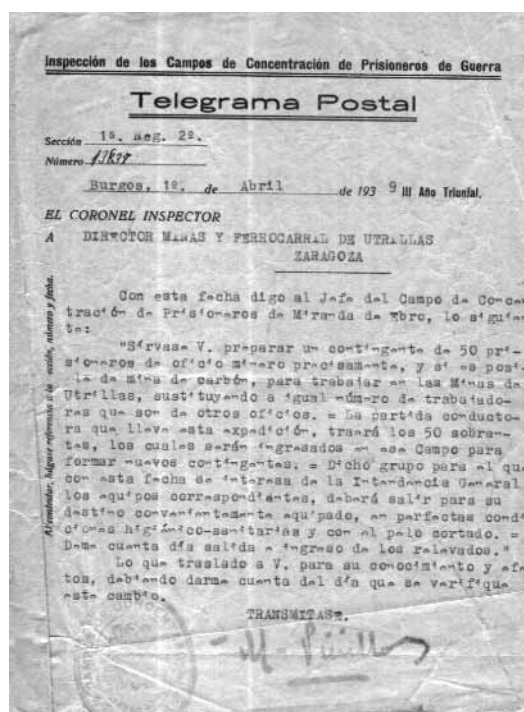
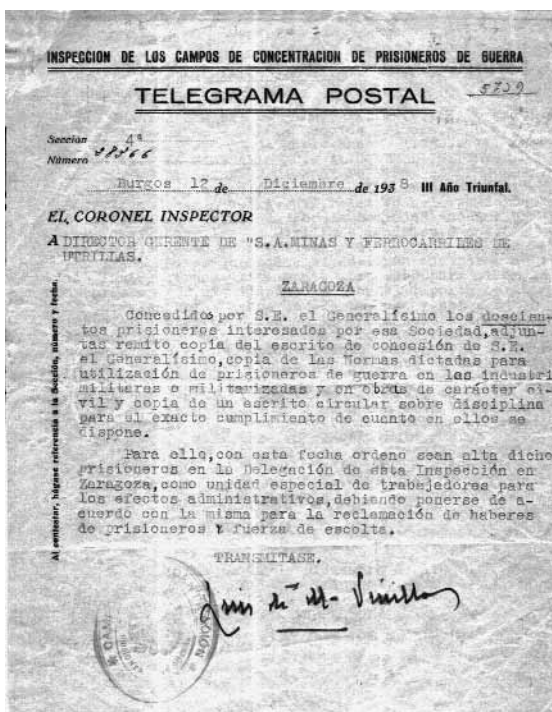
que els havien imposat, em va produir molt de respecte.

En aquella carpeta, que havia estat tancada durant quasi 70 anys, hi havia els escrits que em van permetre recuperar part de la història que recull aquest article.

Podem imaginar-nos, en plena guerra, les lamentables condicions que viure, en aquell hivern de 1938, el primer grup de presoners que va començar a treballar a les mines, i fins a quin punt fou necessari substituir-ne una part per un segon contingent, amb persones coneixedores del ofici i que procedien de les mines de Fígols, Lleó, Terol i d'altres conques mineres.

El que fou el meu amic, Josep Massamunt, un gran miner que va treballar a *La Carbonífera del Ebro*, recull en el seu llibre *La lleva del biberó*, el testimoni dels companys d'armes que lluitaren amb l'exèrcit de la República a la campanya d'Aragó, amb Miquel Morera i Darbra, que va néixer a Barcelona, l'any 1920, va estar a front d'Utrillas amb el seu pare, que era el tinent armer de la columna Macià-Companys.

També la de l'alférez **Francesc Vidal i Macarulla** (Lleida, 1914), que explica: *Vaig continuar al front de la província de Terol, a Utrillas, las Parras de Martín, Vivel del Río i finalment a Pancrudo. A Pancrudo vaig ésser a primera línea, i el combat es va iniciar amb una gran exhibició d'aviació,*

Burgos, 23 de noviembre de 1938. Cuartel General del Generalísimo. Estado Mayor. Telegrama postal. El Generalísimo al Coronel Inspector de los campos de concentración de prisioneros de guerra. En contestación a su escrito, relativo a la petición de prisioneros formulada por la S.A. Minas y Ferrocarril de Utrillas, manifiesto a V.S. que he dispuesto se faciliten a dicha sociedad los 200 trabajadores que solicita, debiendo ajustarse a las instrucciones aprobadas para el empleo de prisioneros, significándole que, del importe total de jornales satisfechos por la empresa y antes de ingresar las diferencias en la c/c a nombre de esa Inspección, deberán ser abonados los haberes de la tropa encargada de su custodia. Estos prisioneros serán encuadrados por dos oficiales, cinco suboficiales y treinta soldados, a cuyo efecto se cursan las órdenes oportunas a las Autoridades correspondientes. Trasmítase de orden de S.E., el General Jefe de Estado Mayor. Francisco Martín Moreno.

Març de 1934, la CNT no signa el pacte de l' Alianza Obrera (UGT, Bloc Obrer i Camperol, la Unió Socialista de Catalunya, el Partit Comunista i Izquierda Comunista). El Conseller de Governació, Josep Dencàs, ordena la detenció d'uns quants dirigents de la CNT i clausura els seus locals. Febrer de 1936, el Front Popular guanya les eleccions. Els esdeveniments es precipiten i la pau, desgraciadament, ja no es possible.

FOTOGRAFIA CARBONES DE BERGA

Dels miners que figuren a la present relació formen part de la primera expedició de presoners que, procedents de Miranda de Ebro, van treballar en la mina Sur de Utrillas, es vol recordar i honrar la memòria de tots els treballadors que, després de sobreviure a una espantosa guerra, van patir presó en els camps de concentració i als batallons de treball.

bombardeig, caces i carros de combat ... " i que va acabar en un camp de presoners de guerra.

Al front de la conca minera d'Utrillas hi van lluitar catalans d'ambdós bàndols. Explica Massamunt que durant la nit es sentia com els soldats de la trinxera d'enfront parlava en català, fins i tot cantaven cançons com el "Virolai", i es van pactar treves on els soldats de cada bàndol sortien a la descoberta per a fumar junts una cigarreta i intercanviar subministres.

De què parlaven aquells joves als quals s'obligava a combatre entre ells?. No ho se, però estic segur que es preguntaven quan podrien tornar a casa. Però per a molts, el final de la guerra fou sols el principi d'un llarg peregrinatge pels camps de concentració.

Don **Sebastián Portella i Vilanova**, nascut a Barcelona en 1920, compta la seva experiència com a presoners de guerra: *A mitjan gener del 39, amb un grup bastant nombrós, vaig entrar en el camp de concentració de Miranda d'Ebro. Els Cabos de Vara ens repartiren per diferents barracons. Érem 17.000 presoners.*

Francesc Saltó i Mataró (Sant Quirze del Vallès, 1920) senyala que *al camp de concentració de Miranda d'Ebre varem sofrir tota mena de privacions, no tan sols d'aliments, sinó que varem ser maltractats, apallissats i avergonyits amb escarnis de tota mena, amb temperatures de 10 i 15 graus sota zero i sen-*

se roba per vestir-nos. Va ser un camp molt gran, es diu que varem arribar a ser trenta mil persones, entre els de guerra i els que varen venir de França acabada la guerra.

Diu Curcio Malaparte a *La Piel*: *Es indudablemente más difícil perder una guerra que ganarla. Para ganar una guerra todo el mundo sirve, pero no todo el mundo es capaz de perderla.*

L'escrit que, el 9 de desembre de 1939, **Santiago Baselga Aladrén**, va remetre al *Presidente del Patronato Central de Redención de Penas por el Trabajo*, sol·licitant 30 picadors per treballar a les explotacions d'Utrillas, i la resposta que va rebre del General Jefe de Estado Mayor, **Francisco Martín Moreno**, ens es possible conèixer alguns detalls de la constitució i funcionament del *Destacamento Penitenciario de Utrillas*, que va estar operatiu fins a finals de l'any 1944.

Normas para la utilización de prisioneros de guerra en las industrias militarizadas y para su trabajo en las obras de carácter civil (Orden del 3 de agosto de 1938)

Todos los prisioneros estarán sujetos a un régimen de internado en el depósito habilitado al efecto.

Los Directores de Establecimientos cuidarán que los locales de alojamiento reúnan las indispensables condiciones de higiene y seguridad, y que la alimentación sea la más sana y abundante posible, extremos que serán comprobados por la Inspección.

El régimen de trabajo será para los obreros prisioneros el mismo, con

RELACION DE LOS OBREROS PRESOS QUE TRABAJAN EN EL SUR		
NOMBRES Y APELLIDOS	NATURALEZA	EDA
< Amador Arto Arto >	San Gabriel de Mada (Palencia)	3
< Alfonso Durán Alcaide >	Jaén	2
< Francisco Durán Lopez >	Paterna (Almería)	4
< Ovidio de Dios Hebla >	Rodicio (León)	3
< Lucas Fornell Exposito >	Figols (Barcelona)	4
< Antonio Galatá Ramirez >	Castellón (Castellón)	2

igual horario de trabajo, que para el resto de obreros de la industria donde estén empleados, exigiéndose con todo rigor que su rendimiento no sea nunca inferior al normal.

Como retribución de su trabajo percibirán el mismo haber diario que un soldado, o sea una peseta con noventa céntimos, de cuyo importe se invertirá para su manutención una peseta con sesenta y cinco céntimos, y se le entregará en mano, como sobras, veinticinco céntimos.

El pan y el combustible serán suministrados por la Intendencia Militar; igualmente tendrán derecho a tres pesetas mensuales para lavado de ropa, vestuario y calzado.

Las familias de los prisioneros de guerra que trabajen en industrias militarizadas, tendrán derecho al percibo de una cantidad igual a la señalada en cada caso para las familias de los combatientes.

Las industrias particulares abonarán a la Inspección de Campos de Concentración la cantidad correspondiente al trabajo ejecutado como si se tratara de un obrero libre cual-

quiera. El prisionero percibirá el haber de un soldado y, en su caso, su familia, el subsidio que proceda, y el resto que pueda resultar quedará a disposición del Estado, ingresándose en la c/c del Banco de España a nombre de "Inspección de los Campos de Concentración de Prisioneros".

El obrero prisionero tendrá la misma asistencia médica que el resto de trabajadores, siendo inscritos, con cargo a la empresa, en el Seguro obligatorio que corresponda.

En el caso de horas extras o labores a destajo, el 25 por ciento de lo devengado se entregará al prisionero y el 75 por ciento restante será por mitad para el Estado y para ingresar en una cartilla de ahorro a nombre del prisionero.

De orden de S.E. = El General Jefe de E.M. Francisco Martín Moreno.

Hay un sello que dice: Cuartel General del Generalísimo

Quan va acabar la guerra, el Grup Ebro, es va fer càrrec de les mines d'Utrillas per tal d'assegurar-se el combustible que

necessitava. En l'acta de la Junta celebrada l' abril de 1941, es pot llegir: “Las dificultades, enormes y notorias, con las que se lucha todavía, a consecuencia de la contienda y de la situación creada por la actual guerra europea, repercuten muy sensiblemente en el desenvolvimiento de nuestras explotaciones, cuyos resultados no pueden ser, por estas causas, tan satisfactorios como queríamos”.

A l'acte de l'exercici 1941 es senyala: “Para incrementar el rendimiento de las minas se están mecanizando algunos grupos y se presta una especial atención al problema que origina la falta de obreros mineros, la cual se ha podido atenuar en parte con el reclutamiento de mineros de otras zonas y la incorporación de una colonia de penados que reducen su condena por el trabajo”.

Malgrat que l'empresa insistia que el que necessitava eren miners per a treballar a les explotacions mineres, li enviaven gent de totes les professions: sabaters, pagesos, agents comercials i fins i tot barbers, que l'empresa destinava, preferentment, a treballs d'exterior, per què no estaven preparats per al treball dur de la mina. L'estat físic amb que arribaven no era, moltes vegades, el més adequat per aguantar l'esforç físic que exigia el treball miner. La Dirección General de Prisiones va establir un període d'adaptació en el que els presoners començaven a treballar mig jornal i amb el qual només se'ls hi computava mitja redempció.

L'abril de 1943, **Benito Lewin Auser**, Director General de Ebro, fou nomenat president de MFU. Inicià importants obres de millora de les instal·lacions del ferrocarril, potència la explotació d'una mina nova a Villablino, i va incrementar la producció de carbó d'Utrillas, assolint les a 132.000 tones anuals. Don **Benito**, que era un home de caràcter va rebutjà –el març de 1944– l'enviament de més presos per a treballar a les mines, argumentant que tenia cobertes les necessitats de personal, i a mitjans de 1944 sol·licità el tancament definitiu del Destacamento Penitenciario de Utrillas. D'aquesta manera, i sense que tingui cap relació entre amb la clausura del destacament de presos, els nois quintats aquell any

can començar a fer el servei militar a la mina, enquadrats en el Batallón de Cazadores de Montaña Las Navas nº 14, i substituïnt al batalló de presos en l'explotació minera.

La producció de carbó va estar, des de el començament de la guerra, totalment intervinguda en ambdós bàndols: “Las consideraciones que anteceden, son de especial aplicación a los yacimientos mineros de nuestro territorio nacional, indispensables a las necesidades militares, y de cuya utilización en la precisa medida ningún ejército prescindiría, sin olvidar no ya su derecho, sino su propio deber. Dado en Burgos el 27 de agosto de 1936. General Miguel Cabanellas. (BOE del 29 d'agost de 1936)”.

Un cop finalitzada la guerra, continuà l'estricta control sobre les explotacions mineres; el govern de Franco va establir el sistema de “cupos” de subministra i els preus de venda.

Si la producció de carbó havia estat anteriorment totalment controlada pels successius governs, la guerra i la manca de combustibles no feu més que accentuar la política d'intervenció. Si hi afegim la tremenda influència que va tenir, a les conques de Terol, la política minera de la empresa Calvo Sotelo, com a societat que disposava dels mitjans i els mercats estatals, poem concloure que la resta d'empreses no van tenir, en aquesta època, altre alternativa que ajustar les seves actuacions a les directrius oficials que rebien.

Explicava **Ignacio Agustí** que, quan es va reincorporar a la direcció de la revista Destino en 1943, “tuvo que bre-

gar con la censura, con las autoridades gubernativas y hasta con el Director General de Prensa que apretaba lo suyo: Tuve que aguantar torrenceras de palabras, presiones y amenazas de suspensión de la revista”, que no la van clausurar –quan va publicar uns versos en català de mossèn Cinto Verdaguer– per haver fet la guerra amb l'exèrcit de Franco i haver fet de periodista a Valladolid i Burgos.

En el seu llibre *Guerra Civil*, Ignacio Agustí, situa una part de l'acció precisament a la conca central de Terol, a la zona de Torrecilla de Rebollar i Montalbán, al front que, amb les mines de Utrillas, havia conegut durant els anys de guerra. Explica d'aquesta manera l'ofensiva que l'exèrcit franquista va portar a terme el març de 1938 en esta zona:

“Bajaron de los camiones en Vivel del Río, frente a Montalbán. Advirtieron allí mucho movimiento de tropas. Se sucedían unas a otras las caravanas de camiones de soldados y de impedimenta. También avanzaban por las carreteras camiones cargados con material de guerra; y una ristra de tanques con enormes orugas. Les hicieron formar en la plaza y luego les dieron la orden de desplegar y avanzar en formación.”

Als presoners del Destacamento Penitenciario de Utrillas no els hi fou atorgat el dret d'escriure la seva història. Molt van fer en sobreviure en una societat que ells hi havia robat la joventut. Algú va fer desaparèixer els papers, els documents de la guerra. Amb tot hem volgut recordar als presoners de guerra que, en aquelles difícils cir-

L'empresa MFU es va preocupar, en la mesura del possible i tenint en compte les circumstàncies de guerra, millorar les condicions de vida des presoners. En aquest sentit s'ha de destacar el treball que van fer les Hermanas de la Caridad del convent d'Utrillas, encarregades de la cuina del campament de presoners situat prop de la mina Sur i l'hospital, que fou reconstruït després de la guerra.

cumstàncies van recuperar les explotacions; recollir el testimoni de dues persones, que segurament no arribaren a coneixies, però que ens han deixat el llegat del seu sincer desig de reconciliació:

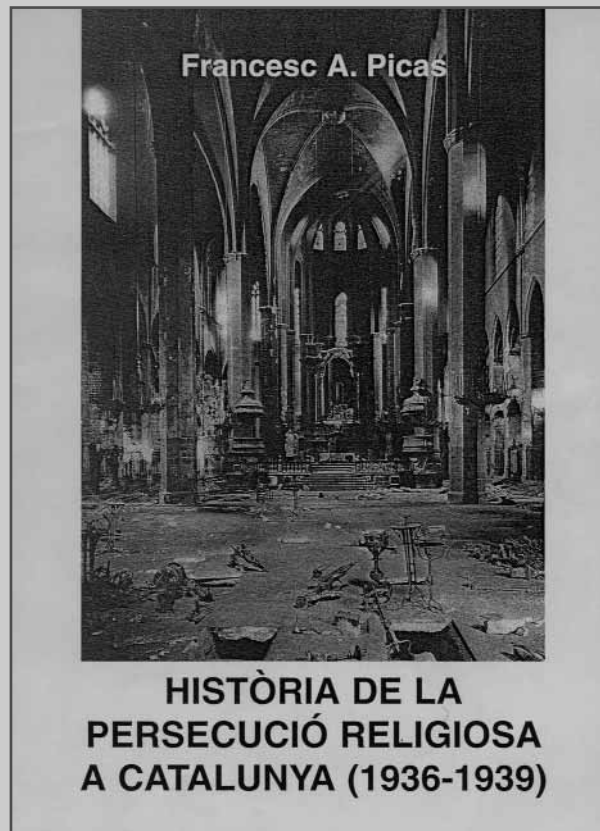
Detrás hemos dejado la guerra, los campos de concentración y de castigo, el exilio y las penalidades de toda clase. Hoy estamos aquí todos los que hemos querido hacer una piña y reforzar la Agrupación (de excombatientes de ambos bandos) en una labor de reconciliación y de amistad. Hoy no se habla de los unos y de los otros, todos formamos parte de un solo cuerpo con una sola voluntad: vivir en paz. J. Massamunt

Paulo Coelho, en el seu llibre *Manual del guerrero de la luz*, diu que en cada un de nosaltres viu un guerrer capaç d'acceptar les derrotes sense deixar-se abatere per elles i capaç d'alimentar l'esperança abatut pel cansament i de la desesperació.

Val la pena aprendre de l'exemple que en aquestes dures circumstàncies ens van donar els miners.

(*).- Aquest article es un resum del capítol 36 del llibre Carbó de Pedra, un món que desapareix, que fou presentat en el “IV Congreso Internacional sobre Patrimonio Geológico y Minero” realitzat el mes de setembre de 2003 i que va obtenir un guardó en els XII Premis Bonaplata de patrimoni industrial de desembre de 2003.

Carol Hausmann Tarrida
enginyer i ex director de
Carbones de Berga SA

HISTÒRIA DE LA PERSECUCIÓ RELIGIOSA A CATALUNYA, 1936-1939

Un llibre dedicat a les famílies catalanes.

Exhaurida la seva tercera edició, es troba a les llibreries la quarta ampliada amb nous testimonis.

Un llibre que explica els dolorosos fets d'aquells anys: assassinat de bisbes, sacerdots, religiosos, pares de família i joventut cristiana.

Destrucció de temples i valors arqueològics i artístics.

Confiscació de col·legis i de pessa catòlica. Usurpació de propietats.

Desfeta d'entitats culturals i polítiques.

El llibre denuncia al règim polític que va provocar la més gran ofensa a Catalunya en la història de vint segles.

Fets i comentaris que no publica la televisió ni molta premsa. La joventut tenen dret a saber la veritat de la persecució religiosa del 1936.

Glorificació dels màrtirs beatificats per Roma.

61 capítols, 300 planes, 40 fotografies i il·lustracions.

Autor: Francesc A. Picas

(autor de "Els pastorets de l'Ametlla", guardonat amb la creu de Sant Jordi)

Trobareu el llibre a les llibreries

distribució i dipòsit: NORDEST LLIBRES c/. Alemanya, 19
17600 Figueres - Telèfon 971 67 223 54 - Fax 972 50 36 29
També a la llibreria Balmes, c/. Duran i Bas, 11
Telèfon: 93 317 94 43 (www.balmesllibreria.com)